

**Демонстрационный вариант
контрольно-измерительных материалов
по родному (тувинскому) языку на 2019 год**
подготовлен государственным бюджетным научным учреждением
Министерства образования и науки Республики Тыва
“Институтом развития национальной школы”
Онаалгаларны күүседиринге удуртулга¹

Тыва дылдың шылгалдазының онаалгаларын күүседиринге 3 шак 55 минут (235 мин.) бердинер. Ажыл 15 онаалгалыг 3 кезектен тургустунган.

1-ги кезекте 1 онаалга кирип турар. Ук онаалгада дыңнааны сөзүглелге улуг эвес бижимел ажыл (кыска эдертиг) кирген. Кыска эдертигге бижиир сөзүглелди 2 катап дыңнаар.

Бо онаалганы аңгы 2 дугаар харыылар бланкызынче бижип күүседир.

2-ги кезек номчаан сөзүглелден күүсеттинер. Ында бердинген 2 онаалганың харыызын шын шилип тывар (2 – 3) база 11 онаалгага кыска харыыларны боттары бээр (4 – 14).

2-ги кезектин (2-3) онаалгаларында 4 харыы вариантызы бердинген болур, оларның бирээзи шын, ынчангаш ону тодарадыр. Шын харыыны төгериктеп каар. Бир эвес шын эвес харыыны төгериктепсиңерзе, чаңгыс шыйыг-биле шыйгаш, шын харыыны төгериктеп калыңар. 4 – 14 онаалгаларга боттарыңар кыска шын харыыны беринер. Ук харыыларны билдингир кылдыр бот-боттарындан биче сектер-биле аңгылап бижиңер, бир эвес чазыпсыңарза, чаңгыс шыйыг-биле шыйгаш, чанынга шын харыызын демдеглеңер.

3-кү кезек чаңгыс кезектен тургустунган.

3-кү кезекти аңгы саазынга күүсединер.

Шылгалда эгелээниниң соонда, 70 минут эрткенде, бир эвес бар болза орфографтыг словарьларны ажыглаарын чөпшээреп болур.

Онаалгаларны бердинген чурумун ёзугаар харыылаарын сүмелеп турар бис. Шак чидирбези-биле билбес онаалганы арттырып кааш, дараазында онаалгазынче кириңер. Онаалгаларны күүседип каапкан соонда үе артса, кылдынмаан онаалганы катап күүседирин кызыңар.

Онаалгаларның бөдүүнүн болгаш нарынын барымдаалап, баллдар системазы-биле үнелеттинер. Шупту онаалгаларны күүсеткен түннелинде алган баллдарны кадыпкаш, бүгү ажылдың түннелин үндүрер. Ынчангаш хөй баллдар ажылдап алырын кызыдыңар.

Чедишкиннерни күзедивис!

¹ Удуртулганы ФИПИ-нин сайтындан алган (www.fipi.ru)

Демонстрационный вариант
контрольно-измерительных материалов по родному языку на 2019 год
подготовлен государственным бюджетным научным учреждением
Министерства образования и науки Республики Тыва “Институт развития
национальной школы”

2-ги вариант

1-ги кезек

Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнааш, кыска эдертигни бжиңер. Баштай онаалганың дугаарын айыткаш, 2 дугаарлыг харыылар бланкызының саазынынга күүседиңер.

Сактып алыңар! Эдертигни бжиирде, сөзүглелдиң иштики темаларының болгаш бүдүн бодунуң утказын дамчыдар.

Эдертигниң хемчээли 70-ден эвээш эвес сөс болур.

Эдертигни билдингир, чараш хол үжүү-биле бжиңер.

Дыңнап бжиир эдертигниң сөзүглели

Арылар

2-ги кезек

Сөзүглелди номчааш, онаалгаларны күүседиңер (2-14).

Кестирген пөш

(1) Удуп чыткан чаш уруг отуруптарындан корткан чүве дег, Эртине кырган оожуму кончуг чортуп олурган. (2) “Өөрөнгөн чаңын канчаар өртээр эвес, баглаар эвес”. (3) Аныяк шаандан аннап өөрөнгөн болгаш, ыңдыг ыйнаан Эртине кырган чер чорааш, дааш үндүрбес, шүдүнзени безин чымчаңнадыр шагар. (4) Кырып назыдаанындан караа шырыңмаланыр, ыракта чүвени тода танывас апарган. (5) Араатан чүвелерниң орук уунга чораанын Калчан-Шилгизи баш удур көрүп каапкаш, тура дүжер. (6) Аьдының аксын шеле тырттарга, оозу кулаан кызар, орук хажызынче чүткүүр болган. (7) Топтап көөрге, бир улуг пөш сыын оруун кежилдир барып ушкан чыткан.

(8) Эртине кырган бурун шагның бир чугаазын сактып келген. (9) “Кырган кижичер чоруп чорааш, оруунуң уунга хат ужур шаап каан кырган ыяш көөр болза, назынынга багай”. (10) Бо канчап барып ушкан пөш деп бодааш, дөлемнештир чортуп келген.

(11) Туристер дээр тоянчы кижилер аңаа чоруп чораан хире. (12) Пөштүң кедергей үнген тооруун дүжүрүп аар дигеш, балдызы-биле кам-хайыра чокка одура шаапкан. (13) Черниң черинге чорааш, белең-селең ыглавас Эртине кырган эзим иштинге саваажок

кижиниң балды-биле ужуруп каан чоон, улуг пөжүн көргөш, чүрээ бырлаңнадыр дывылап, холдары сириңейнип, карааның чажы төктүп келген. (14) Ушкан пөштү көрүп кааш, Эртине кырган дыка кээргей берген. (15) Ыңай-бээр көргүлээн. (16) Ол кырган чанынга улуг кижини, ылаңгыя чаштар турган болза, хорадаан сеткилин моолдап илередир чораан. (17) Кым-даа көзүлбээн. (18) Эртине кырган ужуртуп каан пөштүң дайзыннарынга мону чугаалап турган:

(19) - Кончуг ядараан кулугурлар. (20) Бо пөш силерге кандыг хора чедирген чүвөл? (21) Тооруун чиксээн болзуңарза, бажындыва үнө бергеш, бышкан тооруктарны дүжүрүп алган болзуңарза, ужур-дур. (22) Силерни кым тооруктук пөш ужуруңар деп дужаал берген чүвөл? (23) Пөш дээрге оранның байлаа-дыр. (24) Чылыг оранда виноград үнөр талды одура кескен кижини база дайзын дээр боор. (25) Бистиң кадыг-берге агаар-бойдустук черивиске үнөр пөштү одура кезип турар барасканнар бети дээрге мээң дайзыннарым силер... (26) Кончууңарны көрөм? (27) Бышкан тооруктарны чыып-чыып алгылаан. (28) Чиг-чиг тооруктар будуктарында халаңайнып арткылаан. (29) Мээң адам кончуг яды чораан. (30) Ажы-төлүн таңдының ай, беги, тооруу-биле азырап чораан. (31) Мен бодум-даа тооруктук таңдымга чоргаарланым мен. (32) Силер чүү силер? (33) Чежемейнин-даа солун номчуур, оон туржук кармакта дээди сургуул дооскан шынзылгалыг-даа болзуңарза, ёзулук мелегейлер-дир силер! (34) Беш шоодай тоорук бээр бо пөш болза, чүс ажыг чыл иштинде өзүп келген, чурттап келген-дир, ол хире улуг назылыг, улуг буянның ыяшты силер чүглө бир шак иштинде узуткап каан-дыр силер. (35) Тооруктук пөштү балды-биле ужур шаапкан кижилер дээрге, чаш бызаалыг инекти тудуп чээн аш бөрүлөргө дөмөй деп бодаар мен.

(36) Бо пөш турган болза, мен ооң-биле чугаалажып-даа болур мен. (37) Кандыг-даа ыяш хатка чайганырга, ооң ириин, чартын-даа эндевес мен. (38) Хайыраан пөш! (39) Кестирген пөш! (40) Сен мээң үнүм дөмөй-ле дыңнавайн чыдар-дыр сен ийин...

(41) Эртине кырган ушкан пөштүң дөңгүр төжээниң чанынга дүшкөш, ооң дөзүңгө келир чылын үнөр хензиг чочагайны черге хандыр хөөп каан. (42) Оран байлаан четтирип чораан кырганның сеткили-дир ийин, ол хензиг чочагай бир шагда улуг пөш кылдыр өзе бээрин күзээн күзели-дир ийин. (43) Эрги чудукка аъдын чоокшулай чедип эккелгеш, эзериниң кырынга Эртине кырган олурупкан.

(М. Кенин-Лопсан).

2-14. Онаалгаларны сөзүглелге даянып, харыылаңар. Онаалга бүрүзүңдө харыыларның иштинден чүглө чаңгыс шын харыыны тыпкаш, 1 дугаарлыг харыылар бланкызынче төгериктеп демдеглеңер.

2. Эртине кырганның чүнүң ужун хомудаанын көргүзүп турар домакты тодарадыңар

1) «Кырган кижини чер чоруп чорааш, оруунуң уунга хат ужур шаап каан кырган ыяш көөр болза, назынынга багай» деп бодааш.

2) Кырып назыдаанындан караа шырыңмаландыр, ыракта чүвени тода танывас апарганынга.

3) Эзим иштинге бир-ле кижиниң балды-биле ужуруп каан чоон пөжүн көргөш.

3. Дараазында домакта кандыг уран-чечен органы ажыглаанын тодарадыңар.

Удуп чыткан чаш уруг оттуруптарындан корткан чүвө дег, Эртине кырган оожуму кончуг чортуп олурган.

1) диригжидилге;

2) литота;

3) деңгелге.

Номчаан сөзүглелге даянып, 4-14 онаалгаларны күүседиңер. Харыыларны сөстөр болгаш саннар-биле айтырыгның адаанда шугумчугашка демдеглеңер.

4. 37, 41, 43 дугаарлыг домактардан күштелдирериниң болгаш ылгаарының артынчызын ушта бижидер.

5. *Кончуг ядараан кулугурлар.* Ук домактың стилин тодарадыңар.

6. Дугаарлап каан бижик демдектериниң иштинден чаңгыс аймак кежигүннерни аңгылап турар биче сектерниң дугаарын айтыңар.

Черниң черинге чораш (1), белен-селен ыглавас Эртине кырган эзим иштинге саваажок кижиниң балды-биле ужуруп каан чоон (2), улуг пөжүн көргөш (3), карааның чажы төктүп келген.

7. 30, 31, 34 дугаарлыг домактарда дараазында дүрүмге тааржыр нарын сөстү ушта бижидер.

«Ийи азы оон-даа хөй дөстен тургустунган, чаңгыс утканы илередир болгаш кезектериниң бирээзи тускай хереглеттинмес **дефистеп бижиир** нарын сөстөр».

8. Чылыг деп сөске антонимден тывыңар.

9. 41-43 дугаар домактарда чагырышпаан нарын домакты айтыңар.

10. Домактан каттыжылга холбаалыг сөс каттыжышкынын ушта бижидер.

Бышкан тооруктарны чыып-чыып алгылаан.

11. 29, 30, 43 дугаар домактардан составтыг кылыг сөстүг сөглөкчилерлиг домакты айтыңар.

12. 23 дугаар домактың грамматиктиг ооргазын (кол сөс болгаш сөглөкчи) тодарадыңар.

13. 7-9-ку домактарда деепричастиелиг бөлүглелдер-биле нарынчылтыңган домакты тодарадыңар.

14. 20, 23, 38 домактарда чаңгыс составтыг ат домаан айтыңар.

3-кү кезек

2-ги кезекте бердинген сөзүглелге даянып, онаалганың дугаарын айыткаш, 2 дугаарлыг харыылар бланкызының саазынынга күүседиңер: Чогаадыгны бижиирде, С2.1 деп айтып каар.

С2.1. «Оранның байлаан камгалаары деп чүл?» деп угаап-бодуар кыска чогаадыгдан бижидер. Бодунарның бодалынарны бадыткаары-биле сөзүглелден чижектерни кирип, 70-ден эвээш эвес сөстүг кыска чогаадыгны бижидер. Ону билдингир болгаш арыг кылдыр күүседиңер.

